

Spór sądowy w świetle nowej retoryki. Analiza retoryczno-dyskursywnej klasyfikacji zbrodni katyńskiej

Anna Jopek-Bosiacka

Uniwersytet Warszawski

1. Wstęp. Ramy teoretyczne

Współczesna argumentacja prawnicza ma swoje korzenie w starożytnej retoryce, logice i dialektyce. Rola **logiki** formalnej, wnioskowań, wykładni w rozumowaniu prawniczym jest niekwestionowana, jednak obecnie coraz szersze zainteresowanie wzbudzają argumentacyjne teorie prawa. Akcentują one fakt, że do prawa odwołuje się w sytuacji sporu. Kluczowe jest uzasadnienie argumentacji dla konkretnego rozstrzygnięcia i prezentacja różnych racji w określonym rozstrzygnięciu. Jednym z najważniejszych przedstawicieli koncepcji argumentacyjnych jest belgijski filozof prawa Ch. Perelman ([1979]/1984), a w Polsce – L. Morawski (2014; 2003).

Przełomowe znaczenie w detronizacji logiki formalnej miały właśnie prace Ch. Perelmana: *Logika prawnicza. Nowa retoryka* ([1979]/1984) i *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja* (2004) oraz *The uses of argument* (1958) S. Toulmina. Idea „nowej retoryki” została po raz pierwszy przedstawiona w pracy Ch. Perelmana napisanej wspólnie z L. Olbrechts-Tyteca *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*

([1958]/1969). Punktem wyjścia teorii Perelmana stało się odróżnienie argumentacji od dowodzenia (Lewiński 2012: 26). Jak pisał Ch. Perelman: „Rozumowanie prawnicze ma prawie zawsze charakter sporny i dlatego w przeciwieństwie do czysto formalnego rozumowania dedukcyjnego tylko bardzo rzadko może być uznane za poprawne lub niepoprawne w sposób, by tak rzec, bezosobowy” (Perelman 1984: 35).

Celem „nowej retoryki” miało być więc sięganie do szerokiego, zwłaszcza w stosunku do klasycznej arystotelesowskiej retoryki, repertuaru środków służących przekonywaniu za pomocą dyskursu (por. Stelmach i Brożek 2011: 79–80; Stelmach i Brożek 2004: 168; Zirk-Sadowski 2000: 126–130). Pod wpływem współczesnych teorii, także prac Perelmana i Toulmina, zmieniło się postrzeganie roli **retoryki** jako modelu argumentacji czy też modelu komunikacji perswazyjnej przez odwołanie się do wartości i zasad akceptowanych w danej kulturze (Zirk-Sadowski 2000: 127).

We współczesnych ujęciach również **dialektyka** postrzegana jest jako pewien model rozumowania, dochodzenia do prawdy, dysputy, mający rozstrzygnąć kontrowersje lub też skłonić przeciwnika do uznania założonej tezy. Rozbudowany model dialektyki Arystotelesa prezentowany jest w pracach kanadyjskiego logika D. Waltona (2008) oraz w pragmadialektycznym modelu holenderskich badaczy F.H. Van Eemeren i R. Grootendorsta (1992, 2004; zob. też Eemeren i Houtlosser 2009).

Jednym z celów analizy jest sprawdzenie, na ile użyteczne jest zastosowanie nieformalnych schematów i modeli rozumowania do badania sporu sądowego – tradycyjnie analizowanego przede wszystkim z punktu widzenia (dedukcyjnej) logiki formalnej, argumentacji dogmatycznej, a także retoryki i erystyki. Istotne jest też pokazanie, jak określony sposób argumentacji – opierający się na retorycznej i dyskursywnej klasyfikacji przestępstwa – wpływa na tożsamość stron w sporze sądowym dotyczącym zbrodni katyńskiej prowadzonym przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu. Temat zbrodni katyńskiej był również bliski Profesor Annie Duszak – pisała o niej w jednym

ze swoich ostatnich tekstów (2013) – podobnie jak zagadnienia nowej retoryki (1998), i, co jest może mniej znane, związków języka i prawa w kontekście praktyk społecznych (2006).

2. Spór sądowy

2.1. Spór o Katyń

Sądowy spór dotyczący Katynia przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu toczył się w latach 2007–2013, czyli od momentu złożenia skarg nr 55508/07 i 29520/09 przez 15 krewnych ofiar zamordowanych w Katyniu w 1940 roku do wydania wyroku w postępowaniu odwoławczym przez Wielką Izbę Trybunału (sprawa *Janowiec and Others* od nazwiska jednego ze skarżących). Proces dotyczył skarg krewnych 12 ofiar w sprawie nieskutecznego śledztwa w sprawie zbrodni katyńskiej prowadzonego w Rosji w latach 1990–2004 oraz lekceważącego stosunku władz rosyjskich do krewnych ofiar. Skarżący zarzucali rządowi rosyjskiemu naruszenie art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 roku (prawo do życia) i art. 3 Konwencji (zakaz nieludzkiego lub poniżającego traktowania). Ostatecznie wyrok Wielkiej Izby dokonał rozstrzygnięcia niekorzystnego dla polskich obywateli, iż nie ma kompetencji do zbadania zarzutów o nieskuteczności rosyjskiego śledztwa w sytuacji, gdy zbrodnia katyńska miała miejsce przed przyjęciem Konwencji, zaś gdy Rosja stała się stroną Konwencji w 1998 roku „śmierć polskich jeńców wojennych była już ustalonym faktem historycznym” (Komunikat prasowy Kanclerza Trybunału 2013: 1), a zatem „[nie] było [...] stanu przedłużającej się niepewności co do ich losu, co mogłoby doprowadzić do naruszenia art. 3 w odniesieniu do skarżących” (Komunikat prasowy Kanclerza Trybunału 2013: 1).

Jest to tylko bardzo uproszczone podsumowanie tego bardzo złożonego procesu sądowego (por. szerzej m.in. książka współautorstwa jednego z pełnomocników prof. I. Kamińskiego: Kamiński i Łosińska

2015; także Schabas 2013; Kersten 2013; oraz materiały źródłowe ujęte w bibliografii). Z punktu widzenia analizy retorycznej i argumentacyjnej najważniejsze były dwa problemy prawne, mianowicie: po pierwsze, czy zbrodnia katyńska może być uznana za zbrodnię wojenną w rozumieniu prawa międzynarodowego, a więc nie ulegającą przedawnieniu; i po drugie, czy Rosja miała obowiązek przeprowadzenia postępowania w sprawie zbrodni katyńskiej, skoro ratyfikowała Konwencję w 1998 roku, a więc 58 lat po śmierci ofiar skarżących. Powołując się na swoje wcześniejsze orzecznictwo, Trybunał uznał, iż „[m]imo że takie zbrodnie nie podlegają przedawnieniu na mocy Konwencji o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości [...], nie znaczy to, że państwa mają nieustanny obowiązek ich badania” (wyrok Wielkiej Izby w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* z 21.10.2013 r., pkt 105). Co prawda Trybunał w I instancji uznał, że „masowe wymordowanie polskich jeńców wojennych przez sowiecką tajną policję miało znamiona zbrodni wojennej”, ale po 5 maja 1998 roku żaden nowy dowód w tej sprawie nie został przedłożony ani odkryty. Co za tym idzie, jak skonkludował Trybunał: „nie było jakichkolwiek elementów mogących tworzyć most między odległą przeszłością a nieodległym okresem po ratyfikacji, jak również nie wykazano by istniały szczególne okoliczności uzasadniające związek między śmiercią a ratyfikacją” (wyrok Wielkiej Izby w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* z 21.10.2013 r., pkt 106). W świetle tych rozważań Trybunał uznał, że nie miał kompetencji, aby przejść do rozważań nad meritum na podstawie art. 2 Konwencji. Pięciu sędziów (z 17) Wielkiej Izby nie zgodziło się z powyższą argumentacją i zgłosiło zdania odrębne.

Analizowany materiał empiryczny stanowiły spisane transkrypty z dwóch rozpraw publicznych z 6.10.2011 roku (I instancja) i 13.02.2013 roku (II instancja) o łącznej długości ok. 3,5 h (tj. ok. 24 642 słów) (por. materiały źródłowe). Dodatkowo wykorzystano wyroki Trybunału I i II instancji z 16.04.2012 r. i 21.10.2013 r. wraz ze zdaniem

odrębnymi. Wszystkie dokumenty są w języku angielskim, który był językiem całego postępowania.

2.2. Spór o słowa

Jednym z kluczowych schematów argumentacyjnych opartych na rozumowaniu prawniczym i nieformalnej logice w analizowanym sporze sądowym jest podejście do zbrodni katyńskiej i sposobu jej werbalizacji, które pośrednio współtworzą również tożsamość stron postępowania.

Klasyfikacja zbrodni katyńskiej, zarówno w sensie prawnym (por. część 2.1), jak i retorycznym, ma znaczenie dla określenia statusu stron: kata *versus* ofiary. O ile status ofiary pozostaje niezmienny, o tyle uznanie zbrodni katyńskiej za zbrodnię wojenną oraz możliwość zastosowania art. 2 Konwencji (prawo do życia) do współczesnej Rosji jako następcy prawnego agresora i kata, a tym samym uznanie jej odpowiedzialności za czyny z przeszłości władz sowieckich z 1940 roku ma znaczenie dla uznania Rosji za agresora, której późniejsze czyny w stosunku do krewnych ofiar mogą być poddane w tym kontekście odpowiedzialności prawnej.

Rząd Rosji argumentował, że prawo międzynarodowe obowiązujące w 1940 roku „nie dostarczało wystarczającej podstawy dla określenia «wydarzeń katyńskich» zbrodnią wojenną, zbrodnią przeciwko ludzkości lub ludobójstwem. [...] Niemniej na wniosek polskich władz rosyjscy śledczy dokonali analizy «wersji o ludobójstwie» i ustalili, że nie doszło do popełnienia takiej zbrodni, ponieważ „podejrzani mieli raczej kryminalne motywy, niż zamiar wyniszczenia w całości lub w części grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej (zgodnie z definicją art. 2 lub 3 Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa z dnia 9 grudnia 1948 r.)”, wyrok Wielkiej Izby w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* z 21.10.2013 r., pkt 110).

Przez pryzmat ofiar mogą też być postrzegani skarżący, zwłaszcza tacy, których łączyła „silna więź rodzinna” z ofiarami zbrodni katyńskiej.

Izba Trybunału w I instancji zakwalifikowała podejście rosyjskich sądów wojskowych jako „bezduszne lekceważenie obaw skarżących oraz celowe zaciemnianie okoliczności zbrodni katyńskiej” (wyrok Wielkiej Izby w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* z 21.10.2013 r., pkt 165). Wielka Izba Trybunału nie przychyliła się jednak do argumentów o naruszeniu art. 3 Konwencji i uznała, że nie może stwierdzić, aby cierpienia skarżących z powodu zbrodni popełnionych przez władze sowieckie w 1940 roku osiągnęły wymiar i charakter odmienny od emocjonalnego bólu, nieuchronnie odczuwanego przez krewnych ofiar poważnych naruszeń praw człowieka (wyrok Wielkiej Izby w sprawie *Janowiec i inni przeciwko Rosji* z 21.10.2013 r., pkt 186 i 188).

A zatem niniejsza analiza statusu kata i ofiary odnosiła się przede wszystkim do zamordowanych w Katyniu polskich jeńców wojennych. Niewątpliwie jednak podwójność stron pozostających w opozycji: KAT (ZSRR albo Związek Sowiecki/Rosja) vs OFIARY (polscy jeńcy wojenni/krewni) dodatkowo wpływa na złożoność i wieloaspektowość sporu sądowego oraz trudność jego analizy.

Sposób narracji wydarzeń historycznych tworzony m.in. przez kategoryzację zbrodni katyńskiej, jak również jej współczesna ocena, przekładają się bezpośrednio na argumentację stron w procesie. Argumenty w postaci formuł argumentacyjnych są schematami myślowymi o określonej strukturze (Budzyńska-Daca i Kwosek 2012: 10–11). Schematy argumentacyjne Waltona (Walton, Reed i Macagno 2008) stanowią pragmatyczne wzorce rozumowania sformalizowane w postaci argumentu od przesłanek do wniosku o funkcji retorycznej czy też perswazyjnej raczej niż logicznej (Walton 1996: 9).

2.2.1. Schemat argumentacyjny z klasyfikacji słownej Waltona

Kluczowym schematem argumentacyjnym wykorzystywanym w sporze sądowym o zbrodnię katyńską jest „schemat z klasyfikacji słownej”, który Douglas Walton nazywa: *argument from verbal classification*

(Walton 2008: 135; Walton, Reed i Macagno 2008: 68). Rzecz ma określoną właściwość, a więc może być zaklasyfikowana do ogólnej kategorii rzeczy charakteryzujących się taką właściwością. Logiczna forma argumentu zakłada wnioskowanie od przesłanek do konkluzji. W sensie pragmatycznym wnioskowanie może być przedmiotem kontrargumentacji bądź analizy krytycznej, zgodnie ze wzorem: X w kontekście C oznacza Y (Schiappa 2003: xi). Właściwości schematów argumentacyjnych są zależne od kontekstu, dlatego kontekstowa walidacja argumentacji jest ważnym elementem schematu argumentacyjnego z klasyfikacji słownej.

Proces kategoryzacji ma zasadnicze znaczenie w rozumowaniu prawniczym, występuje m.in. w formie subsumpcji, a więc przyporządkowania w procesie stosowania prawa ustaleń faktycznych ustaleniom co do norm prawnych, tj. „podciągnięci[a] ustalonego stanu faktycznego rzeczy pod normatywny wzorzec, ujęty w normie prawnej wyinterpretowanej z obowiązujących przepisów” (Lewandowski, Malinowski i Petzel 2004: 197). Inaczej mówiąc, ten schemat rozumowania stanowiący pewien etap w stosowaniu prawa polega na stwierdzeniu, że „udowodniony jednostkowy fakt należy do ogólnej kategorii faktów, do której odnosi się dana norma generalna i abstrakcyjna” (Chauvin, Stawecki i Winczorek 2009: 203–204).

Ogólna forma argumentu z klasyfikacji słownej zaproponowanej przez D. Waltona, Ch. Reeda i F. Macagno (2008: 68) wygląda następująco:

- **Przesłanka większa:** Jeżeli jakaś rzecz a może być zaklasyfikowana jako należąca do kategorii słownej C , to a ma właściwość F (na podstawie takiej klasyfikacji).
- **Przesłanka mniejsza:** a może być zaklasyfikowane jako należące do kategorii słownej C .
- **Wniosek:** a ma właściwość F .

Schemat Waltona dopełniają tzw. pytania krytyczne (ang. *critical questions*) mające stanowić narzędzie weryfikacji poprawności

wykorzystania danego schematu argumentacji w przypadku odpowiedzi pozytywnych. W odniesieniu do argumentu z klasyfikacji słownej dotyczą one możliwości zastosowania generalizacji do konkretnego przypadku:

- Czy [rzecz] *a* rzeczywiście charakteryzuje się [właściwością] *F*?
- Czy klasyfikacja słowna (w drugiej przesłance) może być uznana za mocną czy też może budzić wątpliwości?

Klasyfikacja ta jest pochodną semantycznego aspektu użytych słów, a wybór nadawcy – zwykle nacechowany argumentacyjnie – może być dodatkowo wsparty ogólną lub wspólną wiedzą (Walton, Reed i Macagno 2008: 67).

Sprawa *Janowiec and Others*, abstrahując od kwestii prawnych, jest sporem o słowa, których konkretne użycia budują dwie historie, dwie opowieści, dwie narracje: *Katyń massacre/Katyń crime* [‘zbrodnia katyńska’] *versus* *Katyń events* [‘wydarzenia katyńskie’]. Wymienione kategorie lingwistyczne i dyskursywne zarazem są stosowane odpowiednio przez Polaków (skarżących i rząd Polski, który występuje w sporze w charakterze popierającego spór jako interwenient) oraz rząd rosyjski, przeciwko któremu toczy się postępowanie przed Trybunałem w Strasburgu. Dialektyka sporu, o której szerzej w części 2.2.2, i dychotomia nazewnictwa, budują tożsamość stron postępowania: ofiary bądź agresora na podstawie zastosowanej podstawy/klasyfikacji odpowiedzialności (lub jej braku) za czyny z przeszłości.

W otwierającym rozprawę przed Trybunałem wystąpieniu, prof. I. Kamiński, pełnomocnik skarżących, przeciwstawia sobie te dwie narracje, opierając swój wywód na argumentach z klasyfikacji słownej:

Before we start answering the questions posed by the Court, let me begin with two general remarks. The Court may only deal with actions and omissions of the Russian Federation made after May 5th 1998 but in the background of this case is the mass killing of almost 22 thousand Polish citizens in

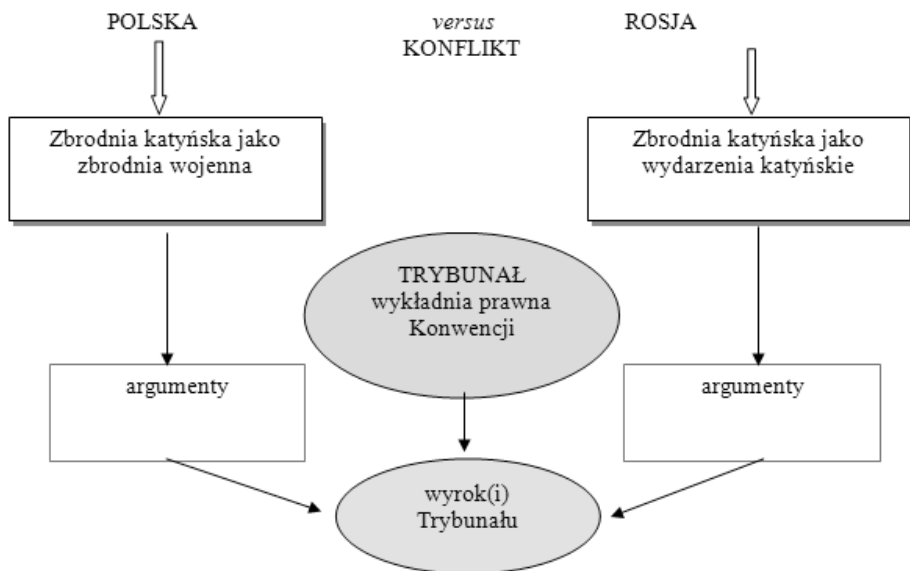
1940. This killing still remains an unhealed bleeding wound for Poles but this wound is also bleeding for many Russians whose sympathy we have had the opportunity to experience on many occasions. And today too, Russian citizens are sitting on both sides of these proceedings.[...] Secondly, we'll be referring to the killing of almost 22 thousand Polish citizens in the way that is common in literature and public discourse by calling it the "**Katyń massacre**" or the "**Katyń crime**"; referring to the Katyń massacre as the "**Katyń events**" is inappropriate and offensive. And the first question the Court asked is: can the mass murder of Polish prisoners of war be characterised as a war crime? [rozprawa, I instancja].

Jego wystąpienie wyraźnie definiuje polskie stanowisko w sprawie w odniesieniu do zbrodni katyńskiej i jest podzielane przez innych pełnomocników strony polskiej oraz pełnomocników rządu polskiego. Jednocześnie spór o Katyń i argumentacja pełnomocnika oraz innych stron postępowania ma charakter wyraźnie dialektyczny (zob. część 2.2.2).

2.2.2. Dialektyka sporu o Katyń

Dialektyczny sposób rozumienia argumentacji (por. Walton 2008; van Eemeren i Grootendorst 2004) zakłada, że argumentacja używana jest w funkcji dowodu, a więc uzasadnienie wniosku odbywa się za pomocą przesłanek oraz zniwelowania ewentualnych wątpliwości wysuniętych wobec stanowiska wyrażonego we wniosku (Budzyńska 2010: 1). Takie ujęcie zakłada więc przeciwstawne stanowiska wobec problemu opisanego we wniosku schematu argumentacji.

Uproszczona dialektyczna struktura sporu o Katyń może być zilustrowana w następujący sposób:

Rysunek 1. Dialektyczna struktura sporu w sprawie *Janowiec and Others*.
 Źródło: Jopek-Bosiacka (2016: 287).

Argumenty prawne są legitymizowane leksykalnymi wyborami stron przy opisywaniu przestępstwa, przy czym angielski termin *Katyń crime* wydaje się najbardziej neutralnym określeniem stosowanym również przez Trybunał zarówno podczas rozpraw, jak i w obu wyrokach (por. tabela 1). Z analizy ilościowej transkryptów rozpraw i tekstów wyroków Trybunału wynika, że skarżący najczęściej posługuje się terminami *Katyń massacre* (37 wystąpień) i *Katyń crime* (10 wystąpień). Dodatkowo w II instancji pełnomocnik strony skarżącej J. Szewczyk, jedyna osoba występująca przed Trybunałem w języku polskim, w 11-minutowym wystąpieniu przed Wielką Izbą używa terminu „zbrodnia kатыńska”, będącego odpowiednikiem (*Katyń*) *crime* (8 wystąpień).

W argumentacji strony polskiej określenie *events* pojawia się jedynie w ujęciu negatywnym (3 wystąpienia) – jak w poniższym przykładzie – bądź w przypadkach stosowania argumentu z analogii w odniesieniu do reżimu Ceașescu (por. szerzej Jopek-Bosiacka 2016: 288).

PROF. I. KAMIŃSKI, pełnomocnik: We cannot agree that the Katyń massacre – we call it massacre, **we don't call it 'Katyń events'**, because it's offensive – was committed by another state, by the Soviet Union, from which the Russian Federation is completely separated [rozprawa, II instancja].

Strona trzecia (Polska), która reprezentowała identyczne stanowisko w sprawie jak strona skarżąca w zakresie celów i intencji, opisywała przedmiot sporu, używając najczęściej określenia „crime”, często z użyciem zwrotu deiktycznego *this* (31 wystąpień bez uwzględnienia wystąpień w charakterze terminu jako *a war crime* [zbrodnia wojenna] czy też *a crime of international law* [zbrodnia międzynarodowa]). Stosunkowo często używano określenia „murder” (8 wystąpień), zarówno w formie rzeczownikowej, jak i czasownikowej, np. *Polish national were murdered at Katyń...* (szerzej na temat innych wyrażen w argumentacji rządu polskiego por. Jopek-Bosiacka 2016: 288–289). Zauważyć należy jednak znacznie mniej emocjonalny język i ostrożny dobór słów w wystąpieniach pełnomocników rządu polskiego, przykładowo brak określeń typu *tragedy* bądź *shooting(s)*, co wyjaśnić można pomocniczą rolą procesową (interwenient) i brakiem bezpośredniego związku z ofiarami zbrodni katyńskiej.

Adwersarz strony polskiej, rząd rosyjski, nigdy nie posługiwał się w swojej argumentacji określeniami typu *massacre*, *murder* czy *crime*, z wyjątkiem użyc *stricte* technicznoprawnych bądź mowy zależnej. Przeważającym określeniem ze strony rosyjskiej było *Katyń events* (21 wystąpień), w dalszej kolejności stosowano *killling* (8 wystąpień) i *Katyń tragedy* (3 wystąpienia).

W tym kontekście ciekawym zabiegiem retorycznym jest rekontekstualizacja procesu strasburskiego przez odwołanie się polskiego pełnomocnika skarżących do procesów norymberskich:

PROF. I. KAMIŃSKI, pełnomocnik: It is worth recalling how, during the proceedings before the International Military

Tribunal, General Rudenko, Chief Prosecutor for the Soviet Union, referred to the Katyn massacre, and I quote, as „the mass shooting of Polish officers by the criminals”, „criminal activity”, „mass shooting of Poles”, „a link in the chain of many bestial crimes perpetrated”, „atrocities at Katyn”. The classification of the Katyn massacre as a war crime, as made by the Nuremberg Tribunal, must be treated in objective terms and is not dependent upon who actually committed the atrocity” [rozprawa, I instancja].

Dla porównania Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu w swoich wyrokach w sprawie *Janowiec and Others* (oraz w zdaniach odrębnych) najczęściej stosował w odniesieniu do Katynia określenie *massacre* (69 wystąpień) oraz *crime* (35 wystąpień na 198 wystąpień *stricte* prawnych bądź odwołujących się do stanowisk stron i nieuwzględnionych w tabeli 1).

Słowna klasyfikacja zbrodni katyńskiej	Skarżący				Strona trzecia (Polska)				Rząd Rosji				Trybunał				OGÓŁEM
	I		II		I		II		I		II		I		II		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
crime	6	8	4	5	22	29	9	12	0	0	0	0	17	22	18	24	76
massacre	24	22	13	12	1	1	3	3	0	0	0	0	34	31	35	32	110
killings(s)	8	16	13	26	0	0	1	2	2	4	6	12	9	18	11	22	50
(mass) murder	7	28	0	0	2	7	6	24	0	0	0	0	6	24	4	16	25
shooting(s)	3	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	50	2	20	10
tragedy	1	17	0	0	0	0	0	0	3	50	0	0	1	17	1	17	6
events	5	10	1	2	2	4	1	2	8	15	13	25	10	19	12	23	52
genocide	0	0	2	50	1	25	1	25	0	0	0	0	0	0	0	0	4
killings fields	0	0	0	0	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Tabela 1. Częstość występowania terminów określających zbrodnię katyńską w procesie *Janowiec and Others*. Źródło: Jopek-Bosiacka (2016: 290).

Tabela 1 stanowi podsumowanie ilościowej i jakościowej analizy empirycznej, której szczegółowe wyniki zostały opublikowane w: A. Jopek-Bosiacka (2016). Zawiera wyniki analizy klasyfikacji słownej argumentacji poszczególnych uczestników postępowania w I i II instancji w ujęciu liczbowym i procentowym. Pod uwagę wzięto jedynie najczęściej pojawiające się określenia. Wyjaśnienie dla najwyższej częstotliwości określenia *massacre* (110 wystąpień) w analizowanym materiale, a także pewnego rodzaju podsumowanie może stanowić cytat z wyroku Wielkiej Izby Trybunału, który stosunek strony rosyjskiej do krewnych ofiar zamordowanych w Katyniu w obliczu takiej zbrodni uznał nie tylko za haniebny [*opprobrious*], ale także za niehumanitarny [*lacking in humanity*]:

The Chamber was particularly struck “by the apparent reluctance of the Russian authorities to recognise the reality of the Katyn massacre”. While acknowledging that the applicants’ relatives had been detained as prisoners in the NKVD camps, the Russian military courts consistently avoided any mention of their subsequent execution, citing a lack of evidence to that effect from the Katyn investigation. The Chamber qualified that approach as “a callous disregard for the applicants’ concerns and deliberate obfuscation of the circumstances of the Katyn massacre”. As regards the rehabilitation proceedings, the Chamber considered that “a denial of the reality of the mass murder reinforced by the implied proposition that Polish prisoners may have had a criminal charge to answer and had been duly sentenced to capital punishment demonstrated [an] attitude *vis-à-vis* the applicants that was not just opprobrious but also lacking in humanity” [*JANOWIEC AND OTHERS v. RUSSIA*, wyrok Wielkiej Izby (II instancja) z 21.10.2013, pkt 165; podkreślenia – A.J.B.].

2.3. Schemat argumentacji Stephena Toulmina

Jednym z kluczowych problemów prawnych, które rozstrzygał Trybunał, była, jak wspomniano, kwestia uznania zbrodni katyńskiej za zbrodnię wojenną w rozumieniu prawa międzynarodowego. W celu zilustrowania istoty tego złożonego sporu sądowego podjęto próbę wykorzystania schematu argumentacyjnego Stephena Toulmina (1958).

Sześcioelementowy model Toulmina wykorzystywany jest powszechnie, jak pisze P.H. Lewiński (2012: 60), w różnych dziedzinach wiedzy – od *creative writing* po nauki ścisłe (por. także Hitchcock i Verheij 2006). W kontekście prawnym schemat Toulmina pozwala przystępnie opisać istotę argumentacji prawniczej i jej strukturę w opozycji do niewystarczającego, jego zdaniem, tradycyjnego formalno-logicznego modelu rozumowania wykorzystującego m.in. syllogizm jako schemat wnioskowania, w którym z przesłanek wyprowadza się wniosek. Podstawowa oś wnioskowania w modelu Toulmina przebiega od danej/przesłanki (*datum/data*) do twierdzenia, tezy czy też konkluzji (*claim*). Wnioskowanie podlega walidacji dzięki odpowiedniemu uzasadnieniu (*warrant*, tj. gwarant), którym może być np. norma prawna (Lewandowski 2015: 93). Sam gwarant opiera się z kolei na określonej podstawie (*backing*, czyli poparcie), którą mogą stanowić przepisy, z których jest wyinterpretowana norma (Lewandowski 2015: 93), ale też powszechnie uznawane źródła, normy, sądy i domniemania (Lewiński 2012: 61). Wyprowadzona w taki sposób konkluzja nie jest wnioskiem pewnym, ponieważ można ją odeprzeć (*rebuttal*) bądź znaleźć wyjątki od niej. Stąd konkluzja powinna być poprzedzana kwalifikatorem (modalnym) (*[modal] qualifier*) typu „prawdopodobnie”, „przypuszczalnie” (Toulmin 1958: 97) pełniącym funkcję uściślającą. Schemat w sposób graficzny przedstawia rzeczywistą argumentację w poszczególnych sytuacjach (por. Toulmin 1958: 104–105).

Wykorzystanie modelu Toulmina do zilustrowania sporu o Katyń wymaga przytoczenia *in extenso* argumentacji stron w kwestii uznania

bądź nie zbrodni katyńskiej za zbrodnię wojenną. Podkreślone niżej fragmenty ilustrują najważniejsze twierdzenia.

PROF. I. KAMIŃSKI, pełnomocnik: And the first question the Court asked is: can the mass murder of Polish prisoners of war be characterised as a war crime? We respectfully submit the following: at least 21,857 people were killed in the Katyń massacre. The majority of them were held before the killing in three prisoners-of-war camps. Before the war started in 1939, the legal status of prisoners of war was determined by two international conventions: the 4th Hague Convention and the Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Of special relevance are Article 4 of the Hague Convention and Article 2 of the Geneva Convention, which required that prisoners of war should be treated humanely. In 1939 Poland was a party to the two Conventions, but not the Soviet Union. It is therefore necessary to determine what legal status the prohibitions contained in the Conventions had under international law.

The post war trials gave answers to this question. As regards the Hague Convention, the Nuremberg International Military Tribunal stated in the *Goering and Others case*, the most important post-war trial, [and] I quote: “*by 1939 [...] rules laid down in the Convention were recognised by all civilised nations, and were regarded as being declaratory of the laws and customs of war*”. Therefore, the prohibitions were universally binding as part of customary international law, irrespective of whether a given country or State had ratified the Convention or not.

As regards the Geneva Convention, the United States Military Tribunal in the *German High Command Trial* stated that the provisions of the Geneva Convention were universally

binding – [and] I quote: “*insofar as they were in substance an expression of International Law as accepted by the civilised nations of the world*” – end of quotation.

And while enumerating which provisions should be cited “*in this category*”, i.e. the category of universally binding, customary rules of humanitarian law, the Tribunal pointed out, among others, Article 4 of the Hague Convention and Article 2 of the Geneva Convention.

The legal characterisation under international law of the Hague Regulations, as applied at the post-war trials, was followed by this Court in its seminal Grand Chamber judgment of *Kononov v. Latvia*. The Katyń massacre was included into the indictment of the Nuremberg Trial as a war crime allegedly committed of course by the Germans. [...]

The classification of the Katyń massacre as a war crime, as made by the Nuremberg Tribunal, must be treated in objective terms and is not dependent upon who actually committed the atrocity.

War crimes committed against prisoners of war were also the subject matter of other post-war trials, first of all of the *German High Command Trial*. This case and the other trials were documented in 15 volumes of *Law Reports of Trials of War Criminals*.

A comparison of the post-war trials on executions of prisoners of war with the Katyń massacre reveals a certain striking and differing feature. Post-war trials dealt with crimes which were either committed in a direct post-combat context or concerned certain groups of prisoners of war which were considered, for different reasons, as stripped of the benefit of prisoner-of-war status (members of ‘commando’ units, for example, escaped prisoners of war, ‘political commissars in

the Red Army', 'terror flyers' as they were called by Germans). Such particular small groups of military personnel were selected to be killed, in violation of international humanitarian law, from the ranks of all prisoners of war. By contrast, in the case of the Katyń massacre almost all prisoners of war were designated to be killed (14,552) with only a tiny group of 395 individuals chosen to survive. In this context, and in the context of the Second World War, this very feature makes the Katyń massacre unique and exceptional. As a crime of international law, the Katyń massacre was imprescriptible at the time of its commission. We rely in this respect on the Court's considerations in the *Kononov* case.

In conclusion: the Katyń massacre constituted a violation of the prohibitions contained in the Hague and Geneva Conventions. These prohibitions were recognised, as evidenced by post-war trials, as corresponding by 1939 to the relevant universally binding customary rules of humanitarian law. The Katyń massacre was also classified as a war crime in the indictment to the Nuremberg trial. This legal qualification was never questioned, but fully endorsed by the Soviet Union, which was the legal predecessor of the Russian Federation. Moreover, the abundant case law from the post-war trials of war criminals demonstrates convincingly that executions of prisoners of war constituted and were treated as war crimes by the international community. Lastly, the Katyń massacre as a crime of international law was imprescriptible at the time of its commission, as it is today [rozprawa, I instancja].

J. WOŁĄSIEWICZ, pełnomocnik rządu polskiego: The Katyń crime was erroneously classified, It transpires from the Russian judgment that the Katyń crime was characterized as a crime committed by officials, abuse of power, and that's

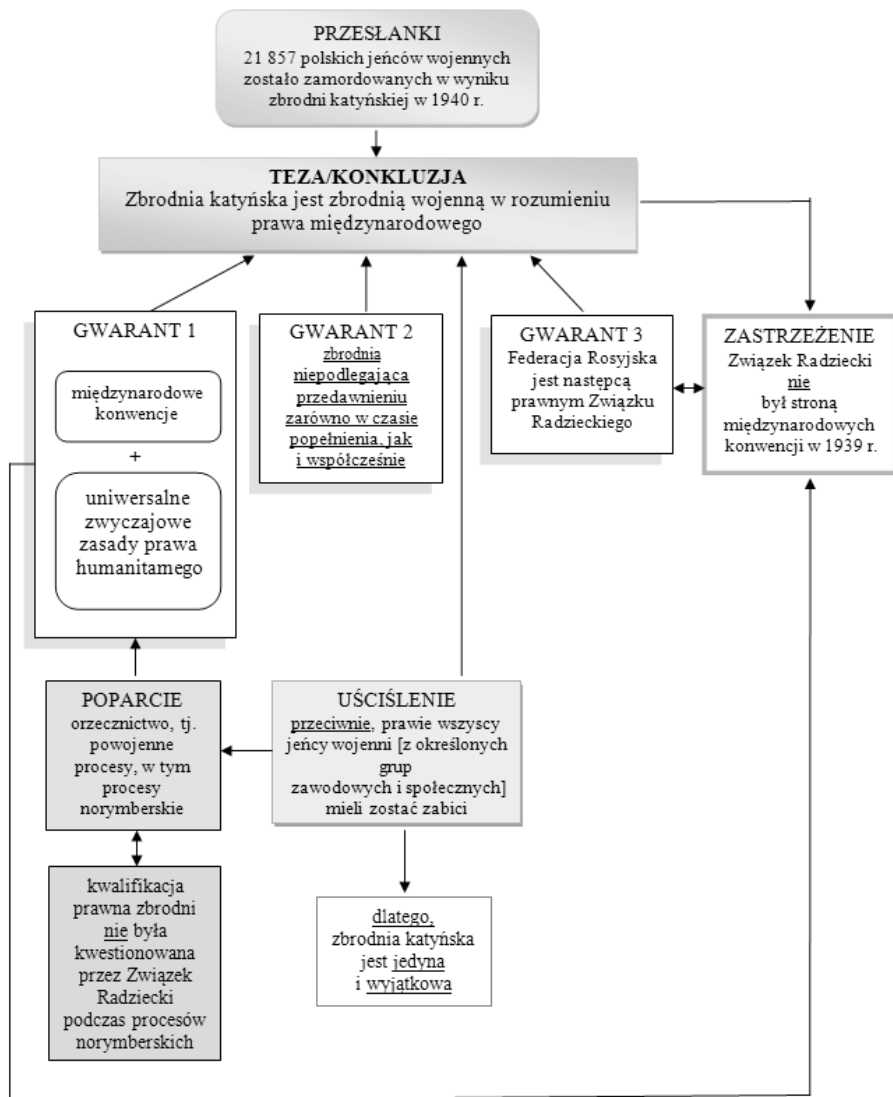
not true. The Katyń crime is a war crime or crime against humanity, whose prosecution is not limited by statute. [...]

On November 2004 the Polish authorities instituted their own investigation into the Katyń crime. The investigation deals with the willful depravation of human life of twenty one thousand seven hundred sixty eight Polish citizens, prisoners of war and civilians. This deprivation was done by the state functionaries of the USSR, which constitutes a war crime and a crime against humanity [rozprawa, I instancja].

A. MEŻYKOWSKA, zastępca pełnomocnika rządu polskiego: The terrible irony of these proceedings is that it was the respondent state that initially insisted upon punishing the perpetrators of the Katyń crime. At Russia's request the Nazis were charged for the Katyń crime, before the International Military Tribunal at Nuremberg – with the war crimes of murder and ill-treatment of prisoners of war. And the Soviet government put forward the report as evidence of Nazi guilt. The Burdenko Commission Report is referred to in paragraphs 18 and 19 of the Chamber Decision. Ironically, the Commission was supervised by Vsevolod Merkulov, the man behind the Katyń operation and head of the troika that signed off on the list of the prisoners bound for execution. Indeed, no other single atrocity received so much attention during the Nuremberg trial as the Katyń crime. Nonetheless the Katyń judgment remains silent on the subject of the Katyń massacre. Therefore, paragraph 18 of the Chamber decision is not quite right, when it says that the charge was dismissed by the US and British judges for lack of evidence, in fact the judgment did not provide any explanation [rozprawa, II instancja].

G. MATYUSHKIN, przedstawiciel rządu rosyjskiego: The matter of war crime. The Convention does not address the issue of war crimes and nothing in its text reveals the intention of the drafters or the high contracting parties to extend the scope of application of the Convention to the spheres covered by the law and customs of war. As to the question whether the mass murder of Polish prisoners can be characterized as a war crime, I would like to note that pursuant to generally established principles and rules of international law: art. 15 of the International Covenant on Civil and Procedural Rights of 1966, and art. 7 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and the law of the Russian Federation art. 8 of the Criminal Code of the Russian Federation, if the investigation of a criminal case and its consideration by court occurs after the coming into force of a new criminal law, the old criminal legislation is applied. If a generally recognized definition of a crime is to be precise, it cannot be based on the underlying values of the Convention. For instance, art. 22 para. 2 of the Rome Statute provides that the definition of a crime shall be strictly construed and shall not be extended by analogy. A war crime was not envisaged by the Criminal Code of 1926 as applicable to the Katyń events [rozprawa, I instancja].

Struktura argumentacji prawniczej w sporze przed Trybunałem w Strasburgu o kwalifikację prawną zbrodni katyńskiej może być zilustrowana schematem Toulmina w następujący sposób (rysunek 2):

Rysunek 2. Schemat argumentacji prawniczej sporu o kwalifikację prawną zbrodni katyńskiej oparty na modelu Toulmina. Źródło: Jopek-Bosiacka (2016: 295).

Bardzo wyraźnie widać, że argumentacja stron postępowania jest próbą uzasadniania twierdzeń przy wykorzystaniu faktów i przesłanek, a więc przenosi aparat analizy logicznej na grunt języka naturalnego.

3. Wnioski

Istotą sądowego sporu o zbrodnię katyńską z retoryczno-dyskursywnego punktu widzenia był przywołany na początku rozprawy przed Trybunałem spór o dobór określeń słownych – *massacre versus events*, stąd bardzo adekwatny wydaje się kluczowy argument z klasyfikacji słownej Waltona. Pominięte tu z powodu konieczności dłuższego wywodu konteksty prawne, medialne, historyczne, polityczne (jak np. uchwała Domy Państwowej Federacji Rosyjskiej z 2010 roku) dodatkowo uwiarygadniają przyjęty model analizy argumentacyjnej.

Model Toulmina został użyty do analizy sporu o Katyń z powodu jego stosunkowo uniwersalnego charakteru i wcześniejszych zastosowań jurysprudencyjnych. Dodatkowo model ten wydaje się mniej rygorystyczny/bardziej otwarty niż klasyczny sylogizm, ponieważ uwzględnia również element niepewności w rozumowaniu sądowym (por. Saunders 2006: 169). Z prawnego punktu widzenia istotne jest, jak podkreśla S. Lewandowski (2015: 96), akcentowanie przez Toulmina „konieczności uzasadniania przesłanek i reguł wnioskowania”.

Zastosowanie schematu Toulmina w sposób obrazowy pokazuje, że każda ze stron postępowania, za pomocą środków językowych i odpowiedniej argumentacji, tworzy własną historię, własną narrację i swoją wersję historii począwszy od II wojny światowej, tym samym uwypuklając dialektyczny charakter sporu o zbrodnię katyńską. Z powodów *stricte* formalnych kat nie poniósł kary, a „ofiarami” formalizmu prawniczego stali się dodatkowo skarżący, których długotrwałe poszukiwanie sprawiedliwości zamieniło się, za sprawą znacznie mniej dla nich korzystnego wyroku Wielkiej Izby Trybunału, w „trwałą odmowę sprawiedliwości” (*Wspólne częściowo odrębne zdanie sędziów Ziemele, de Gaetano, Laffranque i Kellara*, 2013, pkt 36; por. też Schabas 2013; Kersten 2013).

Schemat Toulmina wpisujący się w argumentacyjny model rozumowania prawniczego w praktyczny sposób pomaga rozwikłać złożony

proces sądowy. Akcentuje on kontekst uzasadniania i pokazuje szersze spektrum rozpatrywanego problemu.

Perelmanowska nowa retoryka pokazuje też związek między kontekstem a powodzeniem komunikacyjnym oraz uzasadnia wybór strategii komunikacyjnej celem argumentacji i adresatem, a także, co być może najważniejsze, „prowadzi do zainteresowania tekstami o dużej randze społecznej” (Duszak 1998: 23). W tym upatruję największy atut schematów argumentacyjnych Waltona oraz modelu Toulmina w pragmalingwistycznej analizie komunikacji prawnej i sądowej.

Bibliografia

- Bartol, Danuta, Anna Duszak, Hubert Izdebski i Jean-Marie Pierrel (red.)
2006 *Langue, Droit, Société*. Language, Law, Society. Dictionnaire des notions politiques et sociaux des pays d'Europe central et orientale. Cahiers n°5 et 6. Nancy: Nancy–Université; Atilf; CNRS.
- Budzyńska, Katarzyna
2010 „Argumentacja jako akt mowy”, <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbXNcnVwYXplYnJhc3xneDpjYjIwOTU3Zj-M2MDdhOWY> [data dostępu: 12.05.2018].
- Budzyńska-Daca, Agnieszka i Jacek Kwosek
2012 *Erystyka czyli o sztuce prowadzenia sporów. Komentarze do Shopenhauera*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chauvin, Tatiana, Tomasz Stawecki i Piotr Winczorek
2009 *Wstęp do prawoznawstwa*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Duszak, Anna
1998 *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
2006 „From lawful talk to hate speech: Where linguists and lawyers could part”, w: Danuta Bartol, Anna Duszak, Hubert Izdebski i Jean-Marie Pierrel (red.), 85–100.

- 2013 „World War II in discourses of national identification in Poland: An intergenerational perspective”, w: Christian Karner i Bram Mertens (red.), 211–228.
- Eemeren, Frans Hendrik van (red.)
2009 *Examining Argumentation in Context: Fifteen Studies on Strategic Maneuvering*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Eemeren, Frans Hendrik van i Robert Grootendorst
1992 *Argumentation, Communication, and Fallacies: A Pragmadiialectical Perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
2004 *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragmadiialectical Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eemeren, Frans Hendrik van i Peter Houtlosser
2009 „Strategic maneuvering: Examining argumentation in context”, w: Frans Hendrik van Eemeren (red.), 1–24.
- Hitchcock, David i Bart Verheij (red.)
2006 *Arguing on the Toulmin Model. New Essays in Argument Analysis and Evaluation*. Dordrecht: Springer.
- Jopek-Bosiacka, Anna
2016 „The Katyń court case. Stories about history, politics, and words”, *Journal of Argumentation in Context* 5/3: 271–315.
- Kamiński, Ireneusz C. i Ewa Łosińska
2015 *Skarga katyńska*. Kraków: Wydawnictwo Arcana.
- Karner, Christian i Bram Mertens (red.)
2013 *The Use and Abuse of Memory: Interpreting World War II in Contemporary European Politics*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Kersten, Mark
2013 „From justice delayed to justice denied: Katyń in Strasbourg”, *Justice in Conflict*, 31 October 2013, <http://justiceinconflict.org/2013/10/31/from-justice-delayed-to-justice-denied-Katyń-in-strasbourg/> [data dostępu: 25.04.2015].
- Lewandowski, Sławomir
2015 *Retoryczne i logiczne podstawy argumentacji prawniczej*. (wydanie 2 zmienione i zaktualizowane). Warszawa: Wolters Kluwer.

- Lewandowski, Sławomir, Andrzej Malinowski i Jacek Petzel
2004 *Logika dla prawników. Słownik encyklopedyczny*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Lewiński, Piotr H.
2012 *Neosofistyka. Argumentacja retoryczna w argumentacji potocznej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Morawski, Lech
2003 *Główne problemy współczesnej filozofii prawa: Prawo w toku przemian*. (wydanie 3. zmienione). Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
2014 *Podstawy filozofii prawa*. Toruń: TNOiK.
- Perelman, Chaïm i Lucie Olbrechts-Tyteca
1969 *The new rhetoric: A treatise on argumentation*. Notre Dame, IA: University of Notre Dame Press.
- Perelman, Chaïm
1979 *Logique juridique. Nouvelle rhétorique*. Paris: Jurisprudence générale Dalloz.
1984 *Logika prawnicza. Nowa retoryka*. Wstępem i przypisami opatrzył Jerzy Wróblewski, przełożył Tomasz Pajor. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
2004 *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Saunders, Kurt M.
2006 „Law as rhetoric, rhetoric as argument”, *Journal of the Association of Legal Writing Directors* vol. 3: 164–176.
- Schabas, William A.
2013 „Katyń: Amnesia in Strasbourg”, 21 October 2013, <http://humanrightsdoctorate.blogspot.be/2013/10/Katyń-amnesia-in-strasbourg.html> [data dostępu: 25.04.2015].
- Schiappa, Edward
2003 *Defining reality: Definitions and the politics of meaning*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- Stelmach, Jerzy i Bartosz Brożek
2004 *Metody prawnicze*. Kraków: Zakamycze.
2011 *Sztuka negocjacji prawniczych*. Warszawa: Lex a Wolters Kluwer business.
- Toulmin, Stephen
1958 *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.

Walton, Douglas N.

1996 *Argumentation Schemes for Presumptive Reasoning*. Mahwah, NJ: Routledge.

2008 „Arguing from definition to verbal classification: The case of redefining ‘planet’ to exclude Pluto”, *Informal Logic*, Vol. 28(2): 129–154.

Walton, Douglas, Chris Reed i Fabrizio Macagno

2008 *Argumentation Schemes*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zirk-Sadowski, Marek

2000 *Wprowadzenie do filozofii prawa*. Kraków: Zakamycze.

Materialy źródłowe

- Komunikat prasowy Kanclerza Trybunału, ETPCz 306 (2013), 21.10.2013, <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:%22003-4541115-5482211%22>} [data dostępu: 15.04.2018].
- Rozprawa przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w sprawie *Janowiec and Others* z 6.10.2011 (I instancja) (czas trwania 01:59:47 h, (po przetanskrybowaniu ok. 13.686 słów), http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=hearings&w=5550807_06102011&language=lang [data dostępu: 15.04.2018].
- Rozprawa przed Wielką Izbą Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Janowiec and Others* z 13.02.2013 (II instancja) (czas trwania 01:31:18 h, po przetanskrybowaniu ok. 10.956 słów), http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=hearings&w=5550807_13022013&language=lang [data dostępu: 15.04.2018].
- Wyrok Trybunału z 16.04.2012. Baza HUDOC, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx?i=003-3698742-42> [data dostępu: 15.04.2018].
- Wyrok Wielkiej Izby Trybunału z 21.10.2013. Baza HUDOC, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx?i=003-3698742-42> [data dostępu: 15.04.2018].